

II. DROBNE PRACE I MATERIAŁY MISCELLES ET MATERIAUX

WITOLD HENSEL (Warszawa)

JAK WYGLĄDAŁ POSĄG ARKOŃSKIEGO SVANTEVITA?

Znalezienie w 1848 r. pod Sokolichą na terenie wsi Liczkowce z częściowo wymytego z brzegu Zbrucza kamiennego posągu o czterech twarzach (ryc. 1), przekazanie go na przełomie 1848/1849 r. Mieczysławowi Potockiemu i ofiarowanie¹ przez niego pomnika Towarzystwu Naukowemu Krakowskiemu w 1851 r. otworzyło niejako nowy etap dyskusji nad wyglądem arkońskiego Svantevita. Porównanie bowiem figury ze Zbrucza z opisem Saxo Grammatyka nasunęło już Mieczysławowi Potockiemu² myśl, że rzeźba arkońska musiała mieć wygląd zbliżony do okazu ze Zbrucza. Później pogląd ten nieraz powtarzano, wskazując na istniejące między nimi rozbieżności, na które zwracali m. in. uwagę Joachim Lelewel³ i Lubor Niederle⁴. Nie było jednak zgodności odnośnie do autentyczności, chronologii, atrybucji etnicznej i kultowej tego znaleziska.

Problematyce tej poświęcił szczegółowe uwagi Gabriel Leńczyk⁵, nie zdołał on rozwiać wszelkich wątpliwości. W każdym razie posąg uznać można za zabytek autentyczny, a nie falsyfikat. Dostyć prawdopodobne są również ustalenia chronologiczne, że należy go umieszczać między IX - X w., jak

---

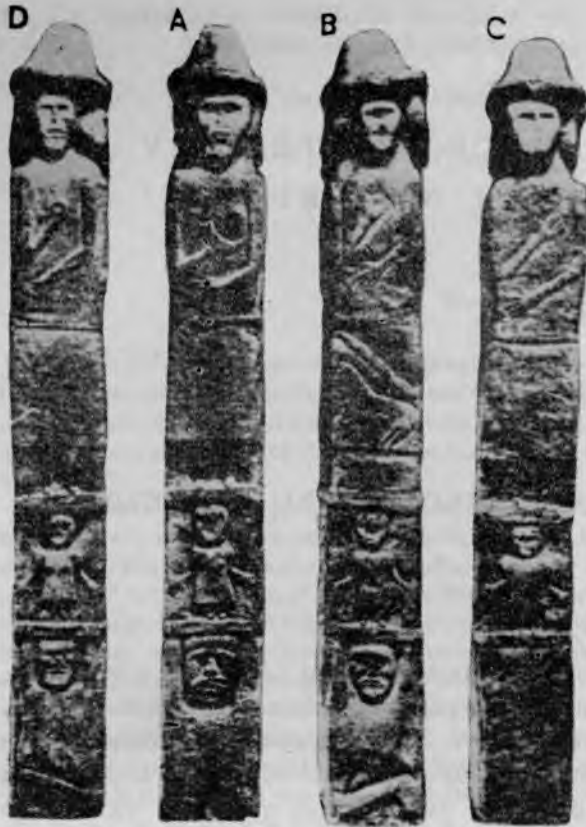
¹ G. Leńczyk 1964, s. 14 i n. Po przewiezieniu do Krakowa w dniu 12 maja 1851 r. posąg umieszczono w murach Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 8 lat później przeniesiono go na wystawę starożytności do gmachu przy ul. św. Jana 17, a następnie do gmachu przy ul. Sławkowskiej 17. Zob. ibidem, s. 18 - 20.

² Pisał o tym obszerniej Leńczyk 1964, s. 28.

³ Ibidem, s. 28 i n.

⁴ Niederle 1924, s. 143 i n. Nie wszystkie szczegóły, jakie tu podano na temat znalezienia posągu, są zgodne ze stanem faktycznym.

⁵ G. Leńczyk 1964. Do tej pracy wkradły się również pewne błędy.

Ryc. 1. Kamienny posąg ze Zbrucza. Według G. Leńczyka
Fig. 1 — La statue en pierre de Zbrucz. D'après G. Leńczyk

sądził Leńczyk⁶, lub X stuleciem, co sugerował Borys A. Rybakow⁷. Łączenie rzeźby ze Słowianami zachodnimi, do czego przychylił się również L. Niederle⁸, jest mniej pewne niżeli jego związki ze środowiskami wschodnio-słowiańskimi. Prawdopodobniejszy jest także pomysł, że o ile mamy przed sobą wyobrażenie bóstwa, to nie był nim Svantevit, lecz raczej Perun i jakieś bóstwo żeńskie⁹.

⁶ Ibidem, s. 58.

⁷ B. A. Rybakov 1949, s. 45.

⁸ L. Niederle 1924, s. 148.

⁹ B. A. Rybakov 1951, s. 415, gdzie pisze: „Zbručskij idol daet nam vsiu kosmogoniju drevnich slavjan. On razdelen na tri gorizontalnych jarusa: v nižnem — bog ‚pekla‘, bog podziemnego carstva, derżaščij na rukach zemlju; v srednem jaruse — ludi, žiteli zemli, mužčiny i ženščiny, vziavšis’ za ruki, obrazujut chorovod. Verchnij jarus — nebo, ‚irye‘, mestoprebyvanie bogov. Na glavnom meste — Velikaja boginia s turnym rogom v ruke. Ee plodonosjaščaja sila podčerknuta tem, čto ženščina, raspoložennaja v srednem jaruse na etoj ploskosti, izobražena s rebenkom. Byt’ možet imenno eta boginia nazyvalas’ ‚rožanicej‘? Na sosednej ploskosti — mužskoe voinstvennoe božestvo (možet byt’ Perun ili Rod?) s mečem u pojasa i konem u nog. Eto — bog družinnikov, voinov. Dva drugih božestva mense vyrazitelny”. Byłaby więc to figura przedstawiająca w sposób synkretyczny cztery różne bóstwa.

Ryc. 2. Wolin. Miniaturowa figurka czterotwarzowego bóstwa. Według W. Filipowiaka i J. Wojtasika
 Fig. 2. — Wolin. La statuette de divinité à quatre visages. D'après W. Filipowiak et J. Wojtasik

Znalezienie w 1974 r. w Wolinie¹⁰ w poziomie z IX/X w. miniaturowej drewnianej czterotwarzowej figurki (ryc. 2) ponownie nasunęło skojarzenie tego odkrycia z opisem wyglądu Svantevita.

Zastanović się jednak wypada, czy istotnie oba wymienione znaleziska pozwalają na rekonstrukcję głównej części bryły drewnianego posągu z Arkony, o której Saxo Grammatyk napisał: *quattuor capitibus totidemque cervicibus*. Dla lepszego wyjaśnienia kwestii zacytujmy cały odnośny tekst:

XXXIX, 3. *Ingens¹¹ in aede simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendes, quat-*

W świątyni¹² stał posąg ogromny, wielkością przewyższający postać ciała ludzkiego, czterema głowami

¹⁰ Por. np. W. Filipowiak, J. Wojtasik 1975, s. 85 i n. (datują na drugą połowę IX w.) oraz W. Hensel 1978, s. 13 i n.

¹¹ *Saxonis Gesta Danorum* 1931, s. 465. Że była to podobizna Svantevita, dowiadujemy się w rozdz. XXXIX, 9: — *In hoc equo opinionae Rugiae Suantovitus, id simulacrum vocabulum erat* — (ibidem, s. 466).

¹² G. Labuda 1954, s. 232 i n.

tuor capitibus totidemque cervicibus mirandum perstabat, e quibus duo pectus totidemque tergum respicere videbantur. Ceterum tam ante quam retro collocatorum unum dextrorsum, alterum laevorsum contemplationem dirigere videbatur. Corrasae barbae, crines attonsi figurabantur, ut artificis industriam Rugianorum ritum in cultu capitum aemula am putares. In dextra cornu vario metalli genere excultum gestabat, quod sacerdos sacrorum eius peritus annuatim mero perfundere consueverat, ex ipso liquoris habitu sequentis anni copias prospecturus. Laeva arcum reflexo in latus brachio figurabat. Tunica ad tibias prominens fingebatur quae ex diversa ligni materia creatae tam arcano nexu genibus iungebantur, ut compaginis locus non nisi curiosiori contemplatione deprehendi potuerit. Pedes humo contigui cernebantur, eorum basi intra solum latente.

i tyłuż karkami wzbudzający zdziwienie, z których dwie w stronę piersi, a dwie w stronę pleców zdawały się patrzeć. Zresztą wzrok umieszczonych z przodu czy z tyłu (głów), jedna w prawo, druga w lewo zdawały się zwracać. Brody były podgolone, włosy podstrzyżone tak, że widoczny był zamiar artysty, by przedstawić sposób, w jaki Rugianie pielęgowali swe głowy. Z prawej trzymał róg z rozmaitego kruszcu zrobiony, który kapłan znajdujący się na ofiarach co rok napełniał miodem, aby ze samego stanu napoju mógł wywnioskować o obfitości roku przyszłego. Lewa ręka na boku wsparta tworzyła luk. Szata dochodząca aż do goleni kończyła się w tym miejscu, w którym, dzięki zastosowaniu różnaitości drzewa, były połączone z kolanami tak niewidocznie, że miejsce ich spojenia tylko przy bacznej uwadze można było dostrzec. Nogi dotykały gruntu, a podstawy ukryte były w ziemi.

Opis Saxo Grammatyka wykazuje podstawową różnicę ze wzmiankowanymi wyżej wyobrażeniami czterotwarzowych postaci wykonanych w kamieniu (ze Zbrucza) i drewnie (z Wolina). W obu przypadkach mamy do czynienia z jednym karkiem i czterema twarzami. Natomiast o arkońskim Svan-tevicie Saxo wyraźnie wspomina, posiadał: *quattuor capitibus totidemque cervicibus*, a nadto dodał niezwykle ważny szczegół: *e quibus due pectus totidemque tergum respicere videbantur*. W przeciwieństwie więc do okazów ze Zbrucza i Wolina o twarzach ukierunkowanych na cztery strony świata, posąg arkoński zwieńczony był czterema głowami, z których dwie skierowane były twarzami do przodu, a dwie miały je usytuowane do tyłu. Głowy więc były ustawione w dwóch szeregach.

Nie tylko przekaz Saxo Grammatyka pozwala w sposób właściwy zrekonstruować górny fragment posągu arkońskiego, lecz także ułatwiają to odkrycia archeologiczne poczynione na Fischerinsel pod Neubrandenburg. W miejscowości tej znaleziono¹³ w roku 1969 m. in. fragment drewnanego posągu dwu-

¹³ Np. E. Gringmuth-Dallmer, A. Hollanagel 1970, s. 229 i n. oraz J. Herrmann (red.) 1970, s. 252 (wspomina o poziomach z XI i XII w.).

głowego idola. Na jego pośrednie związki z posągiem arkońskim zwrócono uwagę bezpośrednio po odkryciu. Nie doceniono jednak, że rzeźba ta pochodząca w przybliżeniu z XI/XII w. stanowić może źródło ułatwiające poznanie wyglądu górnej części posągu Svantevita z Arkony. Uczynił to natomiast artysta malarz Szymon Kobyliński, trafnie wykorzystując dla swej rekonstrukcji posąg z Fischerinsel¹⁴ (ryc. 3).

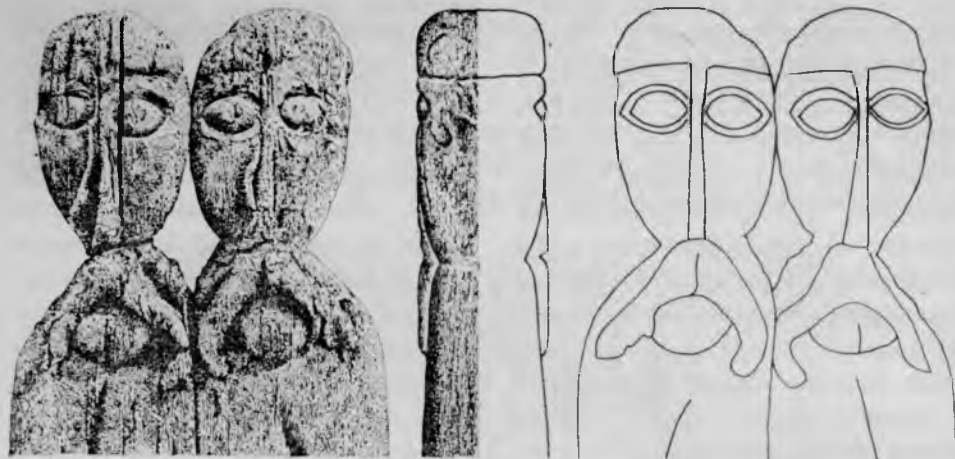

Ryc. 3. Rekonstrukcja wyglądu arkońskiego Svantevita według Szymona Kobylińskiego

Fig. 3 — La reconstruction de l'aspect de Suantovitus d'Arcona d'après Szymon Kobyliński

Po tym, co napisaliśmy, jest sprawą niemal pewną, że górna część arkońskiego posągu stanowiła podwojoną formę statuy z Fischerinsel (ryc. 4). Nie przypominała więc w żadnym stopniu monumentu ze Zbrucza, czy też miniatury z Wolina. Można więc stwierdzić, że źródła archeologiczne z NRD

¹⁴ Zob. M. Konopka 1975, s. 174 - 75. Tak się złożyło, że na wzmiankę o rekonstrukcji Sz. Kobylińskiego natrafiłem, przejrzawszy odnośny numer ZOW na długo po napisaniu niniejszego artykułu. Pomysł mój powstał więc niezależnie od Sz. Kobylińskiego. Trudno kwestionować jego pierwszeństwo, warto jednak zwrócić uwagę na identyczność naszego pomysłu, co pośrednio wzmacnia jego prawdopodobieństwo, obalając równocześnie możliwość identyfikowania figury ze Zbrucza z posągiem arkońskim.

Ryc. 4. Na lewo — Neubrandenburg, Fischerinsel. Częściowo uszkodzona drewniana figurka bóstwa, w środku i na prawo — rekonstrukcja ewentualnego wyglądu górnej części czterogłowego bóstwa — Svantovita (Suantovitusa) z Arkony. Rys. A. Moszczyński
 Fig. 4. A gauche — Neubrandenburg, Fischerinsel. La statue en bois de dieu, partiellement endommagée. Tout droit et à droite — La reconstruction éventuel de la partie supérieure de Suantovitus a quatre têtes d'Arcona. Dessin de A. Moszczyński

otworzyły nowe możliwości dla zrekonstruowania wyglądu monumentu z Arkony. Wątpimy równocześnie, czy słuszne jest odświeżanie¹⁵ ostatnio koncepcji o związku pojęcia Svantevit z imieniem chrześcijańskiego świętego Wita. Sądzę, że na to pytanie już dawno temu odpowiedział Lubor Niederle¹⁶, a powtarzanie starej koncepcji jest niemal podobne do odnawianej ostatnio idei, by rodowód szlachty polskiej łączyć z Sarmatami, nawet gdy są to pomysły formułowane przez szacowne osoby.

Dodać również wypada, że w panteonie słowiańskim były nie tylko bóstwa amorficzne i wielotwarzowe oraz jedno- i wielogłowe, lecz także i takie, których wielogłowość przedstawiano w różny sposób.

LITERATURA

- Filipowiak W., Wojtasik J. 1975, *Światowid z Wolina*, ZOW 41, s.
 Gringmuth-Dallmer E., Hollnagel A. 1970. *Jungslawische Siedlung mit Holzidolen auf der Fischerinsel bei Neubrandenburg*, Ausgrabungen und Funde 15, s. 225 - 230.
 Hensel W. 1978, *Wczesnośredniowieczna figurka czterotwarzowego bóstwa z Wolina*, Slovenska Archeologia 26, s. 13-18.
 Herrmann J. (red.) 1970, *Die Slaven in Deutschland*, Berlin.
 K(onopka) M. 1975. *Światowit z teki Szymona Kobylńskiego*, ZOW 23, s. 174 - 175.

¹⁵ H. Łowmiański 1979, s. 192 i n.

¹⁶ L. Niederle 1924, s. 140 i n.

Labuda G. 1954, *Stowiańszczyzna pierwotna — Wybór tekstów*, Warszawa.

Leńczyk G. 1964, *Światowid zbruczański*, Materiały Archeologiczne 5.

Łowmiański H. 1979, *Religia Słowian i jej upadek (w. VI - XII)*, Warszawa.

Niederle L. 1924, *Život starých Slovanů*, t. II/1, wyd. 2, Praga.

Rybakov B. A. 1949, *Drevnosti Černigova*, Materialy i Issledovanija po Archeologii SSR t. 11.

— 1951, *Prikladnoe iskusstvo i skulptura*, w: *Istorija kultury drevnej Rusi. Domongolskij period*, t. II. *Obščestvennyj stroj i duchovnaja kultura*, Moskva, Lenigrad.

Saxonis Gesta Danorum 1931, primum a C. Knabe et P. Herrman recensita, recognoverunt et ediderunt J. Olrik et H. Raeder, t. I, Hauniae.

QUEL ÉTAIT L'ASPECT DE LA STATUE DE SUANTOVITUS D'ARCONA

par

WITOLD HENSEL (Warszawa)

Résumé

L'auteur s'occupe de la question de la reconstruction de l'aspect de la statue de Suantovitus provenant du célèbre temple slave à Arcona sur l'île de Rugia; dans la littérature cette statue s'associe à la statue en pierre, à quatre visages, retirée de la rivière de Zbrucz en 1848. L'analyse plus précise de la description de Saxo Gramaticus, ainsi que la découverte de la statue en bois d'une divinité à deux têtes, datant du XIe/XIIe siècle à Fischerinsel près de Neubrandenburg, engage à une reconstruction différente. Contrairement à la statue de Zbrucz, ainsi qu'à la statuette en bois, découverte récemment à Wolin, qui ont les visages tournés vers quatre points cardinaux, la statue d'Arcona, d'après la description de Saxo Gramaticus, était couronnée de quatre têtes, dont deux tournées — vers le front et deux — vers le dos. En se basant sur cette description et sur la trouvaille de Fischerinsel, l'auteur représente Suantovitus d'Arcona comme statue terminée par deux têtes à deux visages, montées l'une à côté de l'autre.